

Елдар Хасанов

**БАЛКАНСКИ МОСТОВИ
ПРИЈАТЕЉСТВА**

Београд, 2015.

■ Laguna ■

Наслов оригинала

Eldar Həsənov
Balkanlarda dostluq körpüləri

Copyright © 2015 Елдар Хасанов

Приход од продаје ове књиге намењен је
дому за децу ометену у развоју.

*„Где је мржња, и невоља њу је,
само у јединству душа се радује.“*

*Низами Гјанџеви,
велики азербејџански њесник XII века
(њоема „Лејли и Меџнун“)*

*„Ниишња људе не везује њако као заједнички и срећно ѡре-
живљена несрећна.“*

*Иво Андрић,
истакнути ѡсац XX века,
добитњик Нобелове награде за књижевност
(„На Дрини ћуприја“)*

САДРЖАЈ

УВОД: ПОГЛЕД НА ЗАПАДНИ БАЛКАН, С ЉУБАВЉУ	11
1 ЗАПАДНИ БАЛКАН: ГЕОГРАФСKE КООРДИНАТЕ И СТРАТЕШКО ЗНАЧЕЊЕ	17
2 ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	23
3 САВРЕМЕНЕ ДРЖАВЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	47
3.1 Победа сарадње и помирења.	47
3.2 Основне карактеристике савремених јужнословенских земаља	49
3.3 Економија Западног Балкана у условима глобализације.	79
3.4 Политичка и економска сарадња на Западном Балкану	96
3.5 Демографија	101
3.6 Резиме	103
4 ВЕЛИКИ ЉУДИ БАЛКАНА. ПРОШЛОСТ И САДАШЊОСТ	108
4.1 Улога великих националних личности	108

4.2 Велики људи међу Јужним Словенима у средњем веку	110
4.3 Дубровачка република и њене велике личности	119
4.4 Јужнословенски народни посленици на прагу нове епохе.	122
4.5 Тесла и Пупин – светски познати научници	138
4.6 Гиганти периода југословенске државе	144
4.7 Савремена епоха и њени представници.	162
4.8 Како савремени лидери земаља у региону виде будућност	169
5 ИСТОРИЈА КУЛТУРЕ	175
5.1 Разноврсност и јединство културе на просторима Балканског полуострва	175
5.2 Култура и уметност под утицајем византијског духовног модела у средњем веку	177
5.3 Архитектура на просторима Западног Балкана	182
5.4 Средњовековна музика на простору Западног Балкана.	184
5.5 Јужни Словени под утицајем католичког Рима до XIX века	186
5.6 Архитектура Јужних Словена под утицајем Рима	188
5.7 Културни утицај ислама на Западни Балкан	191
5.8 Култура и уметност Јужних Словена у XIX и XX веку	194
6 ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ВЕЛИКИМ ГРАДОВИМА, ПРИРОДНИМ ЛЕПОТАМА И ДУХОВНОСТИ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	198
6.1 Природне лепоте и споменици јужнословенских народа	199
6.2 Градови јужнословенских земаља.	213
7 ПРАЗНИЦИ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА	248
7.1 Празници у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца – Југославији	249

7.2 Празници у СФРЈ	251
7.3 Празници у државама-наследницама Југославије	254
7.4 Резиме	260

8 ОДНОСИ ИЗМЕЂУ АЗЕРБЕЈЦАНА И ЗЕМАЉА

ЗАПАДНОГ БАЛКАНА	265
8.1 Други светски рат	266
8.2 Старо пријатељство на новим основама	274
8.3 Пријатељска помоћ	276
8.4 Развој економских односа	290
8.5 Културна сарадња.	293
УМЕСТО ЗАКЉУЧКА	299
О злу сепаратизма и о мирној сарадњи	299
Литература	305

УВОД

ПОГЛЕД НА ЗАПАДНИ БАЛКАН, С ЉУБАВЉУ

На почетку ове књиге хтео бих да истакнем да сам на крају своје претходне књиге, *Дипломатија срца у Румунији*, написао како ме чека нова земља коју треба да „откријем“ за себе – Србија. Али, то је већ тема за другу причу, а можда и за другу књигу...

Са задовољством морам да кажем да ми је Свевишњи пружио потребне услове, па сам тако имао среће да одржим реч и да напишем ову књигу. Тада још нисам знао да ћу, осим у Србији, бити постављен за амбасадора Републике Азербејџан и у Црној Гори и у Босни и Херцеговини. Надам се да ће и ова књига о Западном Балкану и јужнословенским народима бити занимљива мојим драгим читаоцима.

Светски познатој историјској личности Оту фон Бизмарку приписују се речи којима је крајем деветнаестог века описао Балкан као „буре барута Европе“. Нема чврстих доказа да ове речи заиста припадају поменутом пруском канцелару који је успешно ујединио Немачку; ипак, почетком XX века оне су постале уобичајена метафора у немачкој и англосаксонској штампи, па су преко штампе биле прихваћене у целом свету. Тако је почела да се користи синтагма, са извесним изменама актуелна до данас: „балканско

буре барута“, те је, у складу с тим, формиран одређени негативни стереотип везан за ту изреку.

Уочи Првог светског рата Балкан не само да је био зона интензивног директног сукоба интереса великих држава, него и зона која је спајала читав низ запаљивих конфликтних интереса два крупна блока на која је била подељена Европа (Антанта и Централне силе). Балкански народи, са својим евидентним локалним размирицама, били су део тог широког, европског конфликтног мозаика. Дакако, претпоставка је била да се управо у том замешатељству многих ситних и крупних интереса, где је све набијено емоцијама, ситуација може најлакше и најједноставније довести до тога да измакне контроли, или, тачније, да су центри неких великих сила, који су били заинтересовани за конфликт, у неком тренутку тако нешто и могли да изазову.

Спорови између релативно малих балканских нација нису били довољни да се изазове експлозија у Европи, па чак ни крупан регионални конфликт. Они су једноставно били средство које су с времена на време, својих интереса ради, покушавали да искористе крупнији геополитички играчи. Тако је било у прошлости и, на велику жалост, остаје тако и до наших дана, што се често неосновано заборавља. И онда испада како Балкан, са својим народима, сам по себи представља проблем за Европу и важан фактор њене нестабилности. У том контексту, и претходна формулација, „Балкан је буре барута Европе“, трансформисала се у краћу варијанту: „балканско буре барута“. Али она нема никаквог смисла!

Ова реченица је неправедна, то је изјава која не одговара стварности, која имплицира да Балкан због својих „дивљачких“ народа и држава, заслепљених узајамном мржњом, представља регионални и европски проблем. То није тако. Заиста, на Балкану се, као и у многим другим деловима наше планете, накупило много „барута“, али ту долази до веома јаке експлозије управо због мешања споља, то јест због утицаја фактора светског значаја. Вишегодишње анализе показују да људи који ту живе, као и сви народи света, имају своје сопствене жеље и интересе, и спремни су да их бране, али нису нимало агресивни и нису склони конфликтима или конфронтацијама. Успут, овде бих хтео да истакнем

чињеницу да мој приступ овој теми проистиче из моје позиције трећег лица, позиције страног држављанина и научника-истраживача, а не званичног лица.

Пре него што сам дошао на Западни Балкан како бих у Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини представљао Републику Азербџан, много сам читао о Балкану и већ тада сам био искрено убеђен да се у свету о локалној међунационалној клими на овом простору говори у недопустиво негативним тоновима. Када сам се и лично упознао са овим регионом, схватио сам да је реална ситуација у супротности са глобалним стереотипом. У комуникацији с људима, од високих државних посленика до „обичних људи“, проучавајући објективну реалност на лицу места, схватио сам колико су ови људи стрпљиви, предани идеји да ситуацију на Балкану – између себе и других народа с којима имају извесна спорна питања – реше искључиво мирним путем, како би Балканско полуострво постало полуострво мира, а не раздора!

Када се удубите у проучавање историје народа Западног Балкана и кад наставите да се детаљно упознајете с политичким животом овог простора, постаје вам очигледно да се овде у знатно већој мери традиционално гаји спокојан, помирљив, отворен однос према другим људима, и то кудикамо више него што се то обично сматра у свету. Балкан има све претпоставке – од прожимања цивилизација, преко људске тоpline, до политичког разума – да постане приоритетан регион свестране сарадње. Уместо да се балкански народи ради нечијих интереса увлаче у конфликте путем наметања нестабилних, пристрасних односа (који се у многим случајевима намећу споља), уместо да се доносе погрешне одлуке, најбоље би било дати им слободу избора, омогућити им да сами постигну међусобни договор и споразум.

Сада се, на срећу, ситуација развија у том позитивном правцу. У свим земљама Западног Балкана преовладава стремљење ка плодотворној добросуседској сарадњи и заједничкој изградњи боље будућности. Нажалост, до далеких меридијана истока и запада, севера и југа, још увек није у потпуности допрла свест да у тим земљама постоје позитивни унутрашњи механизми међусобне сарадње који се из дана у дан све више учвршћују. Моја намера

је да, у складу са својим могућностима, покушам да опишем ту ситуацију. Балкан и његови народи су током историје имали, а и у овом тренутку имају, много више позитивних особина, и ја желим да се о томе више зна!

Ова књига је, објективно, посвећена управо балканским народима. У књизи ћу увек тежити истини, покушаћу да прикажем све како јесте, и увек ћу истицати позитивне елементе који повезују и обogaћују народе на Балкану, како при продубљивању међусобних веза тако и кроз везе са осталим светом. О недостацима балканске прошлости и садашњости већ је довољно написано. Осим тога, људи често виде крајности, па им све, као што сам већ рекао, изгледа много горе него што у ствари јесте. С друге стране, није довољно познато да на Балкану доминира добро, позитивно, да је друштво прожето правим људским вредностима.

Истине ради, и због жеље да сви имамо бољу будућност, веома је важно да се то негативно мишљење промени. Зато ћу се постарати да Балкан прикажем као територију где се узајамно прожимају цивилизације, где живе народи с богатством историјских, културних и људских врлина; скренућу пажњу на плодотворну сарадњу која већ даје, а у будућности ће моћи да да још већи допринос светској баштини; открићу вам свој поглед на полуострво људске топлине која греје и његове житеље и оне који им долазе у госте. Балкан и његов западни, постјугословенски део, о коме ће пре свега овде бити речи, приказујем онаквим какав он заиста и јесте. Не идеализујем тамошњу ситуацију, само скидам паучину са истине.

Моја намера је, будући да сам се углавном упознао са позитивном страном земаља и народа Западног Балкана, да и другим људима који желе нешто да сазнају о том делу Европе омогућим да то учине на прави начин. Зато ћу о Балкану причати из „светле“ перспективе, истичући у први план општељудске вредности и оно што представља мост између балканских народа и осталог света. Да бих био објективан, нећу избегавати и неке „мрачне“ стране питања које је неопходно навести истине ради, али сам се трудио, разматрајући и таква питања, да избегнем уобичајена преувеличавања са претежно црним тоновима, то јест упоредо с

постојећим тешкоћама, желео сам да покажем и све оно што је племенито и што је одувек било присутно на Балкану. Поменућу спремност људи различитих националности да помогну онима које прогони „противник“, љубав међу људима са зараћених страна, различита сведочанства о хуманости оних који су се обрели у југословенском ратном кошмару.

Такав поглед на Балкан је важан за полуострво и његове народе, као и за читаву Европу. Пошто Балкан представља шансу за Европу, он је са својом националном и цивилизационом разноликошћу симбол Старог континента. Све што га карактерише, од потенцијала до опасности, на Балкану се манифестује на посебан начин. Зато, познавајући Балкан, морамо да изведемо глобалне закључке: на који начин Европа од Атлантика до Каспијског мора и Урала може да постане још продуктивнија раскрсница цивилизација, што би било добро за читаву нашу планету.

Данас је Балкан мост између Истока и Запада, територија идеална за сарадњу. Налази се на раскрсници Запада и Истока, Медитерана и Централне Европе. Осим тога, Балкан је такође и распуће религија. С једне стране православље, с друге католицизам. А ту је још и ислам. Балкан је био раскрсница великих империја – грчке, римске, отоманске, аустроугарске. С једне стране је био ризница драгоценог културног блага. Али, с друге стране, постојало је и наслеђе које је у условима конфликта и ратова овај регион претварало у буре барута.

Балкан је својеврстан чвор различитих европских и ширих интереса, зона где се додирују многобројна културна и религијска наслеђа. То може да доведе до компликованих ситуација, али може истовремено да служи и као катализатор за мирну кохабитацију и прогрес. Сви ми заједно имамо обавезу да колико год можемо помогнемо да доминира ово друго, то јест да искористимо балканску шансу за стварање боље будућности за све људе, на читавом континенту и ван њега, полазећи од различитости и хармоније, без обзира на националност и религију.

Сви ми, ма где се налазили, имамо сукоб интереса са неким од наших комшија, и то је реалност коју не можемо да избегнемо. Што би се рекло, комшије се не бирају, није у нашој моћи да

променимо своју средину по сопственој замисли, као да склапамо лега коцкице, па да непријатне комшије преместимо што даље, а друге, нама блиске људе, да приближимо. Ми смо тамо где смо, а то исто важи и за оне који живе око нас. На крају крајева, ако би изненада, неким чудом и била могућа геополитичка алхемија, тек то би изменило актере и поново, пре или касније, довело до размимоилажења интереса. Остаје дакле једино решење за све – да се и ми сами и они с којима смо тренутно у конфликту интереса трудимо да променимо себе набоље, да учинимо објективне и праведне компромисе како бисмо постали отворенији и толерантнији једни према другима. То је најбоље што можемо да учинимо, и то је у нашем сопственом интересу. Када надвлада разум, увек се нађе неко решење, а без њега ће и свако привремено решење неминовно довести до нових проблема. А реална решења и није тако тешко наћи кад постоје мораће и жеља. Ето зашто је ова књига посвећена томе, и свим осталим позитивним странама које постоје на Балкану. Како је рекао познати италијански писац Едмондо де Амичис: „Књига је живи глас, то је дух који хода по земљиној кори.“

Упознајте се с Балканом преко ове књиге и ви ћете га заволетти. Другачији европски простори, односно глобални геополитички и цивилизацијски процеси откриће се пред вашим очима на сасвим нов начин, и Балкан ће за вас постати нешто сасвим посебно. Разумећете да је овде одавно безбедно, да се ту може живети и радити, и пожелећете да направите још један корак у сусрет судбини. У почетку, бар ћете моћи да дођете и да га посетите, да се дивите прелепој природи, пејзажима и земљама, да се упознате с локалним становништвом и традицијом, културом, архитектуром, музиком и уметношћу.

Жеља ми је да људи ван балканских земаља читајући ову књигу схвате како Балкан види странац који искрено воли његове народе и државе, да увиде како се локални живаљ дуго и усрдно трудио да своје полуострво претвори у европску територију прогреса, цивилизацијског међусобног доброг утицаја и људске солидарности. Житељи Балкана, укључујући и такозвани Западни Балкан, то заслужују!

1

ЗАПАДНИ БАЛКАН: ГЕОГРАФСКЕ КООРДИНАТЕ И СТРАТЕШКИ ЗНАЧАЈ

Древни назив Балкан у преводу с турског значи „шумовита гора“. У античко доба, Балканске планине су се на старогрчком називале Наemus, и тај појам се односио на источни део полуострва, док назив Балкан први пут помиње италијански писац и дипломата Филип Калимах (Philippus Chalimachus, 1437–1496). У својим делима он скреће пажњу на чињеницу да аутохтоно становништво уместо старог назива Хем користи термин Балкан, који су у почетку користили само Турци. Балкан у савременом смислу, тј. назив **Балканско полуострво** (Balkanhalbinsel или Naemushalbinsel), у својству географског термина, званично је увео у употребу 1808. немачки географ Јохан Август Цојне (Johann August Zeune, 1778–1853).

Иако се у древно време назив Хем користио за источни део полуострва, од тог доба термин Балкан (који је на извештан начин заменио стари назив) у западној литератури (преко које је постао уобичајен у ширем контексту) почео је да се користи за његов централни и западни део. Назив Балкан постао је уобичајен због тога што су се у пракси користили османлијски бедекери које је

Цојне користио на својим путовањима, тако да је планине, чији назив није знао, он уопштено назвао – Балкан. Тако је првобитни назив, као и древни назив *Naemus*, или османлијски назив Балкан, коришћен за источни део полуострва. Турци су пак тај назив користили за источни део планинског масива „од Вршке чуке до Црног мора“, које је месни живаљ називао „Стара планина“. С временом је назив Балкан прихватило не само словенско становништво него и званична историографија, као и европска званична политика. Тај назив се сачувао и до наших дана. Данас је назив Балкан званичан назив. Он са свим својим позитивним карактеристикама, али често и погрешним стереотипима, представља термин који не може да се промени. Истовремено, овај назив изазива посебна осећања код његових житеља, што представља неисцрпну тему и изазов за све истраживаче.

Појам Западни Балкан појавио се релативно скоро. То је одредница територије која је тако названа делимично и због политичких интереса Европске уније. Када је уведен овај термин, одређен је скуп земаља југоисточне Европе које су ступиле на пут интеграција у ЕУ. Термин неформално користи Европска унија још од 1997. године. Регионална радна група Савета министара ЕУ за Западни Балкан почела је систематично да га уноси у документа и да га објављује у саопштењима ЕУ од друге половине 1998. године. Ипак, потпуну оперативну примену термин је добио после званичне инаугурације на самиту ЕУ у децембру 1998. Тако је географски Западни Балкан или западни део Балкана постао Западни Балкан у геополитичком, а не само у првобитном смислу. Другим речима, од тада је употреба термина Западни Балкан у документима, штампи и научној литератури еволуирала од Западног Балкана који потврђује његов незванични карактер до Западног Балкана који се асоцира с географском зоном западно од Старе планине, на граници између Србије и Бугарске, до Западног Балкана којим се подразумева постојање политичко-територијалних јединица.

У овој књизи зона јужнословенских земаља углавном ће бити разматрана као актуелна територијално-политичка одредница на Западном Балкану. За нас ће у овој књизи Западни Балкан бити

својеврсни синоним за постјугословенски простор, како је од самог почетка углавном и било. Имајући у виду политички карактер термина, постаје јасно да се он развија. У почетку, као што смо већ видели, термин је подразумевао читаву територију бивше Југославије и Албаније, што се данас већ у многим интерпретацијама своди на Србију, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Македонију и Албанију, на оне делове Балкана који се налазе ван граница ЕУ. Али ми ћемо се, из практичних разлога, придржавати првобитног смисла.

Појам Западни Балкан већ је постао уобичајен, али ми га нећемо користити у политичком значењу, без обзира што он има такве корене, већ с географском основом, као назив за западни део Балканског полуострва, уважавајући суверенитет и границе постојећих држава, а не чисто географске природне границе. Стара географска подела полуострва на западни и источни део иде линијом реке Мораве у данашњој Србији и дели је практично на два дела. Међутим, геополитичка подела на Западни и Источни Балкан одговара постојећим државним границама и територији бивше Југославије, и зато је примерена за наше истраживање.

Балканско полуострво протеже се од Дунава, Саве и Купе на северу до Средоземног мора на југу, Јадранског и Јонског мора на западу и југозападу, Црног и Егејског мора на истоку. Према познатом српском географу Јовану Цвијићу (1865–1927), северну границу Балканског полуострва представља линија Дунав – Сава – Љубљанско поље – ушће реке Соче. Полуострво је одвојено од Мале Азије Босфором и Дарданелима између којих се налази Мраморно море. Балканско полуострво у ужем смислу заузима површину од 520.000 км², а са суседним острвима и румунском провинцијом Добруцом, то јест областима које се често такође групишу у балкански регион, има 566.567 км². Територија Балканског полуострва чини око 6 % територије Европе, а међу европским полуострвима заостаје по величини само за Пиринејским и Скандинавским полуострвом. Налази се на југоистоку Европе и има веома важан стратешки положај, на раскрсници путева између Западне Европе и Блиског истока, као и на раскрсници водених путева између Европе, Африке и Азије.

Комплексан географски, геостратешки и геополитички положај Балкана представља кључни фактор који усмерава ток социјалног развоја од палеолита, преко древних времена, од средњег века до првих деценија XXI века. Геополитички положај је узрок вишеслојног утицаја различитих култура и цивилизација који је, упоредо с изворним карактеристикама менталитета локалног становништва, довео до прожимања културолошких процеса.

Рељеф Балкана је претежно планински, али без доминантног планинског масива који би формирао костур полуострва. Уместо тога, Балканско полуострво је испресецано са неколико важних планинских венаца. Претежно планински пејзаж Балкана чини га тешко проходним, што је још од древних времена било значајно за оне његове делове који су били погодни за путне правце, како за локално становништво тако и за империје које су имале стратешки интерес на Балкану. Велики геополитички значај Балкана као континенталног моста наглашава управо оне његове делове преко којих је релативно лако кретање. Најважнија линија путева од давнина је долина Моравско-Вардарска која географски дели полуострво на источни и западни део и повезује правац Београд–Солун. Исто тако важна је и Моравско-маричка долина која преко Софијске долине најкраћим путем повезује Панонску низију с Турском, то јест спаја Београд и Истанбул. С друге стране, нарочито важан путни правац од Београда преко војвођанске равнице води на Запад (трасом која пролази преко равне Славоније) и север (такође преко низијске Мађарске). За локални саобраћај велики значај, у западном делу, имају долине река Босне и Уне. Саобраћајно-комуникациони правци су у модерном добу учвршћени мрежом железничких пруга и аутомобилских путева, а најзначајнији су међуконтинентална железничка пруга и пут Централна Европа – Истанбул, који пролазе преко Београда, Ниша и Софије, као и пут Централна Европа – Атина преко Београда, Ниша, Скопља, Ђевђелије и Солуна. Важни путеви су такође и правац Љубљана–Атина преко Загреба, Београда, Ниша и Скопља, Србија–Румунија, Србија–Мађарска, као и мноштво других локалних путева који пресецају територију полуострва. Мрежа магистрала које спајају рејоне полуострва, како његове

унутрашње делове тако и суседне европске регионе и регионе Мале Азије, чини Балкан отвореним и утиче на његову унутрашњу динамику и тенденцију прихватања савремених токова цивилизације. То је било карактеристично за Балкан и његове житеље током читаве историје, и веома често представљало је значајан фактор у процесу формирања регионалних, па чак и глобалних вредности и наслеђа.

Иако географски Моравско-Вардарска долина дели полуострво на источни и западни део, данас се о Западном Балкану говори као о области која обухвата и централне јужнословенске земље, осим Бугарске на истоку и Словеније и Хрватске на западу. Мада су и раније Словенију и Хрватску такође сврставали у Западни Балкан.

На територији Западног Балкана најзаступљенији су јужнословенски народи, како год се они декларисали. Територија се састоји од три географска региона, и то: северног, централног и јужног. Северни део је равничарски и чини га Панонска низија. Према строго географској подели, та територија не припада полуострву, али због вишевековне државне и националне повезаности њеног становништва она не може бити одвојена и измештена ван граница тог дела. Централни и јужни део су углавном планински, испресецани са пет доминантних планинских венаца, од којих се нарочито истиче Динарски. Најзад, ту спада и велики део обале Јадранског мора са острвима. У тој области, као и на целом полуострву, с временом су се искристалисале и данас препознатљиве историјске провинције. На њихов настанак утицало је неколико фактора. Народи који су насељавали територије Балкана пре римског периода активно су учествовали у организацији и формирању римске провинције за време владавине те империје. Велика сеоба Словена током средњег века такође је одиграла важну улогу у формирању провинција с етничком доминацијом за време различитих империја, које су у одређеним епохама освајале Балкан, нарочито у периоду Отоманског царства, Хабзбуршке монархије, Венеције и, накратко, Наполеонове Француске.

Словенски називи региона полуострва често су се ослањали на римска и предримска времена, а понекад су се за поједине регионе користили двојни називи. Тако се појавила термилошка

синтеза симбола који у целини много говоре о Балкану и империјама које су обликовале његову прошлост. Осим што су у неким периодима империје биле фактор поделе и сукоба појединих западнобалканских народа, оне су ипак имале и огромну интеграциону улогу, то јест улогу економских, политичких, религијских и културолошких мостова између јужнословенских и других народа полуострва, односно између њих и удаљених народа и земаља. Географско-стратешки значај и преламање геополитичких односа у ширем смислу донели су много тешкоћа народима на Западном Балкану, али у дугорочној перспективи може се видети и њихова огромна предност!

2

ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Западни Балкан је насељен од најранијих праисторијских времена. Пред крај епохе раног каменог доба ова област је била место сусрета вероватно најнапреднијих култура древног света. Међу њима се истицала култура Лепенског Вира. Свој врхунац доживела је у епохи мезолита (средњег каменог доба, на прелазу из старијег палеолита у млађе камено доба неолит). Припадници овог друштва били су веома организовани, имали су градска насеља, постојала је социјална класа која се бавила природом, проучавала њене законе и налазила моделе за њено успешно коришћење. Тако су се појавила два најважнија достигнућа човека у Лепенском Виру. Као прво, развила се сакрална архитектура с монументалном скулптуром која је изражавала посебно, концептуално виђење света, и друго, пронађен је метод култивисања биљака и припитомљавања животиња, што је на крају било имплементирано у нови тип економије, засноване на производњи хране, и у пуној мери се развило у следећим етапама развоја човечанства.

Следећа важна етапа праисторије Западног Балкана јесте неолитска култура Винче. После периода застоја, у праисторијском периоду се формира до тада најнапреднија заједница која по степеном развоја превазилази све дотадашње. Земљорадња и сточарство

у тој заједници су постали доминантна делатност којом су се бавили сви слојеви друштва. Трговина је цветала и одвијала се у широким размерама, и то са удаљеним регионима Медитерана и Централне Европе. Припадници те културе, која је доживела врхунац у VI и V миленијуму пре наше ере, направили су прве облике градова какви су у историји били забележени знатно касније у области Месопотамије. На заласку тог доба, човек из винчанске културе открива метале, али масовно коришћење почиње тек у следећим етапама развоја праисторијских култура на територији Западног Балкана.

Невелика мирна заједница Винча трпи нападе ратоборних суседа, а њен крах означава почетак културног застоја на Балкану. Тек када је друштво ушло у бронзано доба, долази до значајних промена на полуострву. Миграције народа који су насељавали полуострво биле су уобичајена појава. Ипак, тек је масовна миграција индоевропских народа у II миленијуму пре наше ере значајно променила етнички састав становништва на Балкану. Аутохтоно становништво, то јест потомци припадника култура Лепенског Вира и Винче, касније се мешају с дошљацима и формирају се прве етничке групе. Тај процес је започео још у бронзаном добу и завршио се средином гвозденог доба, приближно средином I миленијума пре нове ере.

Племена на том простору имала су трговачке везе с грчким градовима на обали полуострва. Ипак, ширење Римске империје довело је до серије конфликта. Од III века пре нове ере, Римљани ратују с балканским аутохтоним племенима: Илирима, Трачанима, Дачанима и другима. До I века, римска војска је успела да стабилизује границу на Дунаву, а у следећем столећу заузели су Дакију, која се налазила на територији данашње Румуније. Ослабљена Римска империја одлази из Дакије у III веку, док други становници полуострва остају унутар њених граница, чувајући притом своју аутентичност и национални карактер.

У V веку, с продором Хуна, долази до задржавања германских народа на границама Западног римског царства. То доводи до његовог пада, а територија Балкана постаје мета напада различитих племена. Исто тако, преко Балкана, на границе сачуваног

Источног римског царства, у историографији познатог као Византија, велики притисак врше Авари, Бугари и бројни словенски племенски савези. У VI и VII веку највећа претња за Византију биле су управо те снаге. Њихови напади достигли су кулминацију 626. године, када су у савезу са Словенима нападе Константинопољ. После неуспешног напада на византијску престоницу распада се савез Словена и Авара и стварају се услови за формирање првих облика словенског државног уједињења.

Током средњег века, Словени формирају неколико држава чија је улога на овим просторима очигледно била значајна. Балкан је увек био територија за коју су велике државе показивале интерес, а то значи да су и организација државе и њено постојање представљали перманентан проблем за Словене. Најјаче словенске државе у средњем веку направили су Бугари и Срби. Па ипак, с доласком Османлија у XIV и XV веку, углавном због несугласица и општег слабљења балканских држава, створени су такви услови да је судбина свих становника полуострва у наредном периоду од неколико векова била везана за вишенационалне империје – Османску и Аустроугарску.

Скоро сви западни балкански Словени прихватили су изазов тог времена, а губитак држава у целини успешно су компензовали стварањем аутономије унутар туђих империја, чувајући своје цивилизацијско, културно и религијско наслеђе. То им је омогућило да нову еру, почетак XIX века, дочекају спремни за обнављање своје државе. У том правцу први су почели да делују Срби. Током XIX века они су обновили своју земљу и почели да стичу све бољу репутацију међу Јужним Словенима, поставши језгро и центар будућег свесловенског сабора на Западном Балкану. Користећи државно-правни оквир који је предлагало Аустријско царство, они су радили на културној хомогенизацији нације, као и на правном разграничавању својих територија. Истовремено, и у Хабзбуршкој монархији приметно расте интересовање међу локалним Србима, Хрватима, Словенцима и Бошњацима за сопствену јужнословенску заједницу и за стварање државе свих Словена на Западном Балкану. Иако су концепције југословенске идеологије и заједничке државе биле различите, у оба случаја, и код

Срба и код Хрвата, био је то резултат жеље да се формира заједничка снажна држава свих Јужних Словена.

Како бих што боље објаснио ове своје мисли, желео бих драгим читаоцима да дам опширније информације о историји Балкана XX века.

Почетак XX века био је у знаку глобалног, светског конфликта, у коме су се Јужни Словени нашли између различитих зарађених група. Тек формиране европске земље, између осталих и Немачка, тежиле су прерасподели власти. Њено уједињење 1871. године природно је изазвало забринутост код других европских држава, између осталих Русије и Француске. У циљу заштите од могуће немачке агресије, оне су 1894. године закључиле војни савез који је био почетак, први корак у формирању Антанте, војног блока усмереног против конкурентског блока Централних сила са Немачком на челу. После извесног колебања, видевши да Немачка угрожава њене интересе на мору у Османском царству, Британска империја је 1907. приступила Антанти. С друге стране, Немачка није могла да рачуна на свог старог савезника Аустроугарску монархију, као ни на Италију, с којима је 1882. потписала Тројни савез.

У XX век свет је ушао максимално подељен и зато је био потребан само повод да дође до масовног конфликта. Економски и војно ојачана Немачка захтевала је колонијалну прерасподелу света. Италија је такође маштала о ширењу свог утицаја, док је Аустроугарска планирала да продре на југ, где јој је на путу стајала Србија. Државе Антанте хтеле су супротно: очување пређашњих услова и доминације у својим колонијама и стратешки важних тачака на планети. Почетак века прошао је у знаку неколико криза, и рат је једва избегнут: две мароканске кризе 1905. и 1911, када је Немачка хтела да изађе на Медитеран, чему су се одлучно супротставиле Енглеска и Француска; анексиона криза, када је Аустроугарска, игноришући одлуке Берлинског конгреса, анектирала Босну и Херцеговину.

Као одговор на то, члан покрета Млада Босна, Гаврило Принцип, огорчен на аустроугарске окупационе власти, 28. јуна 1914. у Сарајеву извршио је атентат на престолонаследника аустроугарског

престола надвојводу Франца Фердинанда. Франц Фердинанд је убијен а немачки и аустријски кругови су једва дочекали ту идеалну могућност да започну рат, за који су у том тренутку били потпуно спремни. Пошто су они били убеђени да рат треба да почне, тај догађај је за њих био згодан тренутак. Аустроугарска монархија је Србији поставила ултиматум, који је она одбила. Затим је Аустроугарска објавила рат Србији, на шта је Русија одреаговала саопштивши да се Аустроугарска монархија налазе у стању рата и с Русијом. Објаве рата су се ланчано наставиле. Немачка је објавила рат Русији, која је била савезник Француске, те је тако Француска објавила да ступа у рат против Немачке. Када су започеле војне операције и Немачка ушла у Белгију, повредивши њену неутралност, Британска империја је објавила рат Немачкој. Први светски рат је почео, а када се 1917. у рат укључила и прекоокеанска Америка, он се претворио у најкомпликованији светски конфликт до тада.

Југословенски народи Западног Балкана у том рату били су подељени на два супротстављена тора. Срби и Црногорци су били на страни Антанте, као и македонски Словени, они који су били део Србије. Остали делови Македонаца у саставу Бугарске ратовали су са Централним силама, пошто је Бугарска ступила у тај војни савез 1915. године. Народи Аустроугарске монархије – Словенци, Хрвати, Срби и Бошњаци – ратовали су на страни бечког цара, на страни Централних сила. Велики светски рат био је нарочито трагичан за Јужне Словене. Они су проливали братску крв за туђе интересе великих држава. Али, у исто време, Први светски рат је убрзао кораке до стварања заједничке државе где би се, најзад, ови народи окупили у једном дому, где би могли да планирају своју будућност и да се о њој брину заједничким снагама. Ипак, био је то трновит пут. Појавиле су се многе компликације, изазване како несхватањем великих сила тако и самих Јужних Словена, који су понекад имали различите пројекције будуће државе.

Процес формирања јединствене државе Јужних Словена био је ништа мање драматичан него сам светски рат. Као што сам већ рекао, наишао је на две препреке на путу до своје реализације.

Прва је била негативан однос великих држава, нарочито Велике Британије, која се до краја рата трудила да подржава неки облик Аустроугарске монархије. Друга препрека су биле размирице поводом модела будућег државног уређења. Дакле, имамо две основне варијанте југословенске државе, које су се појавиле у протеклих пола века. Прва је настала у интелектуалним круговима Србије и одговарала је позицији Срба у Аустроугарској монархији, а друга под руководством хрватских лидера у циљу уједињења свих Јужних Словена који су живели у Хабзбуршкој монархији.

Али, требало је сачекати завршетак дугогодишњег рата како би се постигао један од тих облика јединства. За то време, рат је разорио Европу, а заједно с њом и Балкан. Србија и Црна Гора супротставиле су се нападима Аустроугарске монархије током 1914. године, међутим, напад заједничких немачко-аустријско-бугарских војних снага сломио је њихов отпор 1915. године, и Срби су се повукли преко Албаније до Јадранског мора, где су их дочекали савезници Французи и Италијани. Стигли су у Солун, где ће се формирати фронт од српске и остатака британске армије, која је стигла с линије фронта на Дарданелима, као и од других савезних армија. Овај фронт ће се на тој територији налазити све до пробоја 1918. године. Дотле ће се с променљивим успехом водити борбе између два непријатељска блока. Борбе су се одужиле и попримиле изнурујући облик ратовања у рововима, када је тешко било предвидети победника.

Италија и Румунија су се 1915. и 1916. придружиле Антан-ти, као и Грчка 1917, док су Османско царство 1914. и Бугарска 1915. прешли на страну Централних сила. Када је у Русији избила Октобарска револуција, и када је због тога Русија изашла из рата, чинило се да је Немачка добила одлучујућу предност. Али, улазак САД у војна дејства на страни Антанте, у циљу заштите од насумичног уништења цивилних америчких бродова које је Немачка непрестано потапала, ојачао је најважнији Западни фронт у Француској, где су се током три године Французи и Британци борили против Немаца. Последњи напад у Француској, којим је направљен покушај да се рат оконча, Немци су предузели

почетком 1918, али обједињени Французи, Британци и Американци успешно су одбили напад и прешли у жесток контранапад. Упоредо с нападом на Западном фронту, у септембру је био активан и Солунски фронт, који је после полумесечних борби пробијен. Бугарска је капитулирала а Немци су, опкољени са свих страна, били приморани да повуку своје снаге на Балкан; за то време, Аустроугарска је била у потпуном расулу. Многи народи су одбијали послушност централној влади, осећајући да та вишевековна многонационална држава под ударцима нових глобалних тенденција више не може бити стабилна (између осталог, у свом говору од 14 тачака амерички председник Вудро Вилсон у јануару 1918. године позива на подршку народима који желе независност). Ускоро, 11. новембра 1918. године, Немачка је капитулирала и тиме је завршен дотад највећи конфликт у светској историји. Није случајно што се тај датум од 2012. године у Србији обележава као државни празник – Дан примирја.

Међутим, и у ратним годинама настављали су се преговори и акције који је требало да доведу до формирања државе јужнословенских народа. Видевши да године проведене у Аустроугарској монархији нису донеле жељену независност, хрватски интелектуални кругови су почели да стреме ка зближавању с владом Србије. Тако су словенски емигранти из Аустроугарске 1915. године у Паризу формирали Југословенски комитет. За председника је био изабран Анте Трумбић. Југословенски комитет је радио на усаглашавању позиције са српском владом како би се постигао договор о јединственом државном уређењу. Та два органа, осим општих позиција, имала су и суштинске разлике у погледу структуре будуће нове државе; ипак, компромис између Николе Пашића, председника српске владе, и Југословенског комитета постигнут је потписивањем Крфске декларације, у Грчкој 20. јула 1917.

Одлучено је да ће будућа држава носити назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, да ће бити конституциона, демократска и парламентарна монархија са српском династијом Карађорђевић на челу, те да ће Хрвати, Срби и Словенци бити једна нација са три имена. У документу се такође истицала једнакост све

три религије које исповедају народи са три имена: православље, ислам и католичанство. У октобру 1918, када је постало очигледно да распад Аустроугарске монархије више не може да се застави, у Загребу је основан Национални савет Словенаца, Хрвата и Срба с циљем формирања независне државе на територији Јужних Словена – државе Словенаца, Хрвата и Срба, која је била у складу с идејом југословенства и југословенске државе, како су то током претходних деценија видели у Загребу. То је био план за уједињење земље са Краљевином Србијом. Парламент Хрватске је 29. октобра 1918. године раскинуо све државно-правне односе са Бечом и Будимпештом, у жељи да започне преговоре о уједињењу будуће државе, међутим, било је веома мало времена за чекање и преговоре. Требало је деловати брзо и довести светске државе пред свршен чин.

Колико је брзина била неопходна у тој ситуацији види се и по томе што нова влада са седиштем у Загребу већ није била у стању да се заштити од италијанских претензија, због чега је и позвала српску војску да заштити „националну територију Југословена“, на шта је српска војска са задовољством пристала. Догађаји који су уследили одвијали су се муњевитом брзином и довели су до веома брзог уједињења. Велика народна скупштина у Новом Саду донела је одлуку да се Барања, Бачка и Банат припоје Србији. Дан пре тога, 24. новембра, Збор посланика народних већа Срема у Руми донео је одлуку да се Срем припоји Србији. Велика народна скупштина у Подгорици 26. новембра донела је одлуку по којој династија Петровић-Његош мора бити свргнута и објављено је уједињење са Србијом. Такође, 28. новембра у Босни и Херцеговини Вијеће народних првака и посланика донело је уредбу о припајању Србији. Под притиском тих процеса припајања провинција Аустроугарске монархије Србији, Народно вијеће у Загребу 25. новембра донело је одлуку да се југословенска област Аустроугарске монархије уједини са Србијом у нову државу. Са том одлуком делегати су дошли из Загреба у Београд 1. децембра 1918. године и са регентом Александром Карађорђевићем на челу прогласили стварање нове заједничке државе Јужних Словена – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Новоформирана држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (како се првобитно звала) – јесте резултат вишевековних тежњи великог броја Јужних Словена да живе у једној држави. На тај начин, узроци њеног формирања имали су и практичан карактер: мешање јужнословенских народа на Западном Балкану и постојање јаких економских и других веза у различитим регионима у којима су живели. Прекрајање јужнословенских територија по етничком предзнаку, с неопходном поделом низа историјских провинција, у сваком случају имало би негативне последице за економију и саобраћај.

Деценијама су подељеним југословенским територијама на Западном Балкану управљале стране империје, доносећи Јужним Словенима потчињеност и раздвојеност, али су, упоредо с тим, јужнословенски народи преузели и цивилизацијско наслеђе многих империја које су управљале Балканом, те су остали под утицајем њихове културне матрице и после одласка историјских империја са те територије. Тако су Срби тежили ка православној византијској цивилизацији, чија је најмоћнија представница била Русија. Словенци и Хрвати су увек били под католичким утицајем Ватикана и западноаустријских културних форми, и у великој мери наклоњени германском свету. Дотле су Бошњаци, у томе усамљени, своје погледе упућивали према Турској, чије присуство на Балкану припада прошлости. Сада су ти народи, који су се дуго налазили под утицајем различитих империја, њихових цивилизација и менталитетских матрица, морали сами да организују своју државу. Морали су да се уједине и да створе функционалан систем како би решили задатке које су пред њих постављала надолазећа времена.

Краљевина је била организована као држава три народа – Срба, Хрвата и Словенаца. Држава је била парламентарна монархија, где је краљ према Уставу делио власт с парламентом. Бирано право су имали сви одрасли мушкарци. Али, већ сâм почетак парламентарног живота донео је проблеме новој држави. Опозиционо настројене хрватске партије, нарочито водећа Хрватска сељачка странка Стјепана Радића, подривале су ионако крхко јединство државе, док је српски централизам показивао слабу представу о новој држави, што је такође био фактор нестабилности.

Хрватска сељачка странка (ХСС) је од самог почетка активирала хрватско национално питање, које је током 23 године постојања монархије урушило ионако недовољно учвршћено јединство. Српско-хрватски конфликт достигао је кулминацију 1928, када је Пуниша Рачић, српски посланик Народне радикалне странке, у Народној скупштини пуцао у Стјепана Радића, његовог брата Павла Радића и у неколико других посланика Сељачко-демократске коалиције. Стјепан Радић је неколико месеци касније подлегао ранама, а краљ Александар 6. јануара 1929. године уводи диктатуру, укинут је уставни поредак и сва власт је концентрисана у рукама краља. Држава је променила назив у Краљевина Југославија. Странке су биле забрањене, као и сва политичка удружења и друга друштвена окупљања.

Такав модел монархије није могао да има повољан одјек у демократском свету. Краљ Александар, страствени поклоник идеје југословенства, хтео је да спасе земљу. Његов приступ састојао се у уједињавању свих оних који нису били равнодушни према идеји југословенства. Па ипак, колико год да је имао добронамерне мотиве, наравно, његови поступци су изазивали много реакција и у земљи и у иностранству. Међутим, Британија и Француска, силе на које се Југославија ослањала између два светска рата, иако су биле против ауторитарног облика владавине, због важности југословенске државе у новом систему Версајског мира нису се претерано мешале у унутрашњу политику југословенског краља. Проблеми опстанка Краљевине долазили су преко спољних фактора, и то од суседних земаља. У том периоду пре свега Италија и Мађарска, али и Бугарска и Албанија, претендовале су на многе територије Краљевине и вршиле стални притисак на краља. Краљ и земља на чијем челу је био нису били по вољи ни хрватској опозицији, ни македонским пробугарским снагама, а ни комунистима, чија је делатност била забрањена још 1921. године.

Краљ је спроводио политику мира и уједињења Балкана, због чега су га критиковале опозиционе снаге. Многобројни непријатељи државе и њеног монарха припремали су његово свргавање, што су и остварили у време његове посете Француској. У луци Марсеј 9. октобра 1934. године убијени су француски

министар иностраних послова Луј Барту, присталица споразума са Совјетским Савезом ради неутрализације надлазеће опасности од Хитлера, и краљ Александар. Ово убиство никада није расветљено до краја али је Југославија после смрти краља, у предвечерје Другог светског рата, веома ослабила и ушла у процес распада, почевши од демократизације коју је реализовао кнез Павле.

Место првог човека државе, до пунолетства краљевог сина Петра II Карађорђевића, заузео је у својству регента краљев брат, кнез Павле. Уједињена власт је престала да постоји и 1935. године земља је ушла у изборни процес. После избора, владу је формирао Милан Стојадиновић, лидер Југословенске радикалне заједнице. Он је, у коалицији са процрквеном Словеначком народном странком Антона Корошеца и Југословенском муслиманском организацијом, на чијем челу је био Мехмед Спахо, провео на челу те владе следеће непуне четири године. Југославија се затим економски учвршћује, али истовремено расте хрватско незадовољство које изазива ланчану реакцију других народа и политичку кризу која је захватила Краљевину пред почетак Другог светског рата.

Избори 1939. године поларизовали су друштво. С једне стране била је влада са Стојадиновићем на челу, док је друга страна била окупљена око новог лидера опозиције – Владка Мачека, блиског Радићевог сарадника. Иако су владајуће странке добиле више гласова, кнез Павле је одлучио да ради решења хрватског питања не треба поверити владу Стојадиновићу. За премијера је постављен Драгиша Цветковић, што је ускоро и довело до регулисања српско-хрватског питања. Хрватска је 26. августа 1939. добила аутономну бановину (административно-територијална јединица у Југославији у периоду 1931–1941. године под управом бана), која се простирала на територији данашње Хрватске и у коју су ушли и делови данашње Босне и Херцеговине где су Хрвати имали већину. Ипак, Хрвати нису били у потпуности задовољни; осим тога, тај корак је изазвао незадовољство и међу Србима. Друштво у земљи се комеша. Срби захтевају своју бановину у историјским границама, друге земље су такође преферирале сопствену националну државу. Наравно, све су то, по правилу, били максималистички захтеви. Комешање у земљи прекинули

су надолазећи тамни облаци у виду Хитлерове Немачке, која је већ започела светски рат с циљем нове расподела света.

Када је Хитлер дошао на власт у Немачкој 1933. године, одмах је почео да припрема ревизију Версајског мировног уговора. Сматрао је да је Немачка тим договором била изузетно ускраћена, и почео је систематски и дугорочно да га подрива. После избијања светске економске кризе, Немачка је зауставила исплату војне одштете Француској и почела да се наоружава, кршећи међународне договоре. У годинама које су уследиле, Хитлер је кренуо на Сар који је био под окриљем Француске, а 1938. године анектирао је Аустрију. Исте године, захваљујући подршци судетских симпатизера, Хитлер је почео да подрива Чехословачку.

Крајем 1938. године, у Минхену је одржан сусрет званичника четири највеће европске државе: Немачке, Велике Британије, Италије и Француске. Хитлеру је дозвољено да анектира Судетску област у Чешкој. Премијер Велике Британије Чемберлен сматрао је да ће то утолити апетит немачког диктатора, усмерити његову пажњу према Совјетском Савезу, и на тај начин отклонити немачку претњу Француској и Великој Британији. Та очекивања нису се оправдала. Хитлер је раздробио Чехословачку и следеће године, 1. септембра 1939, упао у Пољску, чиме је и почео Други светски рат. Неколико дана пре напада закључио је споразум са Стаљином, после чега је Пољска била подељена, поставши тако једна од првих жртава Другог светског рата. Совјетски Савез, схвативши да постоје покушаји да се Берлин подстакне на сукоб с Москвом, вешто то избегава и користи могућност да себи припоји украјинске и белоруске територије које су после Првог светског рата биле под утицајем Пољске.

Споразум са Совјетским Савезом омогућио је Хитлеру да се окрене према Западу, како би најпре освојио Француску и дисциплиновао Велику Британију, а да се тек после тога врати првобитном плану на истоку. У мају 1940. године започела је инвазија на Француску, Холандију и Белгију. Оне су капитулирале у јуну, после муњевите операције, а у априлу је нападнута Норвешка. Хитлер је постао неприкосновени газда на западу и одмах започео припрему за напад на Велику Британију. Међутим, у

ваздушној бици за Британска острва претрпео је први неуспех, па се после тога, 1941. године, окренуо старим плановима и започео припреме за напад на Совјетски Савез. У оквиру припрема за тај план, морао је да реши ситуацију на Балкану. Успео је да примора Румунију, Бугарску и Мађарску да приступе Тројном пакту (осовина Берлин–Рим–Токио). Даље је на реду била Југославија. Иако је био наклоњен Великој Британији, да би избегао сукоб с моћном Немачком, кнез Павле се прикључио Тројном пакту 25. марта 1941, али после два дана грађанство је у Београду и у другим градовима Југославије изашло на улице, протестујући против тог акта. Народне протесте је активно подржала већина официра који су били незадовољни савијањем Југославије пред нацистичком Немачком. После државног преврата који је уследио, кнез Павле је свргнут и формирана је влада на челу с једним од пучиста. Био је то генерал Симовић. За одмазду, разбеснели Хитлер је решио да казни Југославију. Напао је веома брзо, 6. априла 1941. године, и 12 дана касније југословенска влада је капитулирала. Без обзира на жесток отпор који је био организован и спроведен нешто боље него што је то био случај за време Првог светског рата, Југославија није била у стању да се супротстави немачкој армији, која је била добро припремљена за рат. Осим тога, у оним деловима Југославије где је био јак покрет сепаратиста, није било спремности да се подржи одбрана земље.

После пораза Југославије, њену територију су међу собом поделиле суседне земље. Делови Југославије су били припојени Италији, Мађарској, Албанији и Бугарској. На територији данашње Хрватске и Босне и Херцеговине створена је Независна држава Хрватска под покровитељством Немачке. Управљање овом државом било је предато локалним властима. Србију су оптужили да је прекршила пакт, њена територија била је знатно смањена и непосредно окупирана од стране немачке војске.

Иако је Југославија за свега неколико дана претрпела пораз, након почетног шока појављује се спонтани отпор који је брзо прерастао у организоване партизанске акције. У данима окупације издвајала су се два антифашистичка покрета: Југословенска војска у Отаџбини (ЈВуО, чији су припадници били познати и као

четници или равногорци) под руководством пуковника, касније генерала Драгољуба Михаиловића, и комунистички партизански покрет Јосипа Броза Тита.

После првих покушаја сарадње између та два покрета дошло је до идеолошких размимоилажења, и партизанске групе за време рата су водиле, осим борбе против Немаца, и борбу за власт у Југославији. После великих окупационих репресија против цивилног становништва током 1941. године, генерал Михаиловић је променио тактику и покушао да се сконцентрише на своју борбу, нарочито против хрватских опозиционара. То је његов покрет, мада је остао званично југословенски, удаљавало од пројугословенске опозиције и омогућило Титовим партизанима да представе себе у улози заштитника аутентичне обнове државе, братства и јединства њених народа.

Од 1943. године редови партизана се знатно повећавају и њима се приклањају, осим Срба, који су раније били у већини, и други југословенски народи. Активна делатност на локалном нивоу и интереси великих држава били су одлучујући фактор на Техеранској конференцији крајем 1943. године, када тројка Рузвелт, Черчил и Стаљин одлучује да максимално, у политичком и војном смислу, подржи Титове партизане. Узроке те одлуке треба тражити у покушају да Енглеска и Америка задовоље Стаљина, као и у космополитизму Народноослободилачке армије (како се званично звао партизански покрет), што је учесницима Техеранске конференције било кудикамо прихватљивије него да подрже српске снаге Д. Михаиловића, које су имале пронационални карактер и биле формално југословенски настројене. Та одлука је имала готово одлучујући утицај на карактер југословенске државе која је створена после рата.

Од тог тренутка, добивши подршку, партизани су прешли у напад, а следеће године њихове јединице ушле су у Србију заједно са јединицама армије СССР. Те операције су овећане ослобођењем Београда 20. октобра 1944. године. Поново успостављене власти у престоници објављују мобилизацију и придружују се ратним савезницима ради завршног уништења Немачке. Они нападају немачку војску истискујући је из Грчке, а следеће године